

Inançu Bilge

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 январь, 2025
Inançu Bilge TÜRК BÜYÜKLERİ:

► İL ÖGESİ INANÇU BİLGE

Tarihteki büyük hükümdarların ön plana çıkmasında sadece kendi yeteneklerinin kifayet etmediği ortadadır. Çünkü kimse tek başına mükemmel değildir. Mutlaka bu büyük insanların yanlarında eşleri, kardeşleri, arkadaşları, çocukları vs. gibi yardımcıları olmuştur. Zaman zaman da onların beraberinde çok akıllı danışmanlar ve devlet adamları yer aldığı görülür. Mesela İl-teriş, Kapgan ve Bilge Kağan'ın yanındaki Tunyukuk; Fatih'in hocası Akşemseddin ve diğerleri böyledir. Türk tarihinde bu tip devlet adamlarına çok sıkça rastlayabilirsiniz. Her ne kadar yukarıda saydığımız kişiler derecesinde ünlü olmasa da; ismini belki de şimdiye değin hiç duymadığımız fedakâr ve çalışkan insanlardan birisi de, İl Ögesi Inançu Bilge adındaki Türk büyüğüdür.

Türk tarihinin Uygur dönemine tesadüf eden 779 senesi, bilindiği üzere Ötüken Uygur Kağanlığında bir taht değişikliğine sahne oldu. Meşhur Börü Kun (Moyun Çor) Kağan'ın oğlu Böğü, sekizinci asrın ikinci yarısında Çin'e yaptığı seferler sırasında (762) Mani rahipleriyle tanışmış ve onların vasıtasıyla da Türk topraklarına Maniheizm gibi Türk sosyal hayatıyla hiç de bağdaşmayan bir inanç sistemi girmişti. Mani dininin Türk sosyal hayatında yararları olduğu gibi, zararları da vardı. Bu inanışın birçok umdesi Türklerin tarihî hayat tarzlarına uymuyordu. Özellikle fütûhat ruhunu öldürüyor ve insanları aşırı bir miskinlik ile kaderciliğe itiyordu. Maniheizmin kurucusu olan Mani'ye (3. yüzyıl) göre; kâinatta iki zıt prensip mevcuttu: Bunlar iyiyi temsil eden ışık ile kötüyü niteleyen karanlıktır. İnsanoğlunun kötü şeylerden arınabilmesi için maddî hayattan mümkün olduğunca uzak durması

gerekir. Herşey birbirinin zıttıdır: Ölümle hayat, sağlık ve hastalık, zenginlik ile fakirlik, varlıkla yokluk, gece ve gündüz vs. Yine Maniheizm inancı insanları iki kısma ayırmaktadır: Birincisi seçkinler, yani bu itikadın din adamları, ikincisi dinleyicilerdir ki, bunlar da manastır dışındaki insanlardır. Onlardan istenen şeyler oldukça ilginçtir. Mesela sadaka verirken nazik ve cömert davranacaklar, yiyecekleri de normal olacaktır. Herhalde bu durum pekçok felsefî ve tabiat dininde olduğu gibi din adamlarının işine geliyordu. Bu inancın bazı şekillerinin Türklerin milli bünyesine uymadığı ortada idi, ama baş din adamı durumunda olan kağana da kimse karşı çıkamıyordu. Maniheizme göre, herkes birgün içinde yalnızca akşamları yemek yemelidir. Suya saygı göstermek lazımdır. Süt katiyen içilmemelidir. Tereyağı yemek yasaktır. Hatta Mani mezhebinin büyük rahipleri yerlerinden birkaç sene kımıldamıyorlardı. Küçükleri ise, durmadan gezerlerdi. Maniheizmin biri Farsça, altı tanesi Süryanice olmak üzere yedi kitabı vardı. Bunları öğrenmenin ve ezberlemenin Türkler için ne derece zor olduğu ortadadır. Mani itikadı bir tüccar ve şehirli diniydi, Türkler ise konar-göçerdi. Dolayısıyla, Mani inancının savaşçı ruhları yumuşattığı da doğrudur.

Ancak en dikkat çekici gelişmeler Uygurların gelenek, görenek ve hayat tarzlarındaki önemli değişiklikler idi. Çinlilerle ticarete girdiklerinden beri pekçok değerli şeye sahip oldukları gibi, debdebeye de alıştılar. Kağan kendini halktan ayırarak, saraylarda oturmaya başladı. Altın, gümüş ve diğer mücevherler gözünü kamaştırıyordu. Gücünün kaynağı bizzat halkın kendisi olan hükümdar, onları aşağı görüyordu. Babasının nasihatlarını unutmuştu. Börü Kun (Moyun Çor), halka önem verilmesini, konar-göçerlikten ayrılınmamasını öğütlemişti. Bu arada at üstünde savaşan, yeri geldiğinde sürülerin peşinde koşan kadınlar makyaj yapmağa, güzel giyinmeğe özendiler. Her şeyden öte halkın esas inancı olan Kök Tengri Dini ikinci plana atılmaya çalışılıyordu. Bunun üzerine milletin arasındaki birtakım sağ-duyulu insanlarla,

bir bakan olan Tonga (Tun) Bağa Tarkan gidişatın hiç iyi olmadığını, devletin geleceğinin karardığını, binlerce yıldır Çinliler karşısında gösterdikleri üstünlüğün yavaş yavaş yok olduğunu işaret ettikleri halde, Böğü Kağan onları dinlemiyordu. Dolayısıyla Tonga (Tun) Bağa Tarkan ve onun gibiler mevcut kazanımların da, sonucu meçhul teşebbüsler için heba olmasını istemiyorlardı. Ama kağan bunlara kulak asmadı. Tonga (Tun) Bağa Tarkan, teklifinin reddi üzerine, gerçekleştirdiği bir darbe ile Böğü Kağan'ı öldürdü. Onunla birlikte, yakın akrabalarını, adamlarını, onu Çin'e karşı kışkırtan Sogdluları ve 2000 kişiyi ortadan kaldırdı.

Tonga (Tun) Bağa Tarkan, kağan olunca bir Kırgız'a en önemli bakanlıklardan birisini verirken; ordu komutanlığını ve başbakanlığı da herhalde bir aralık İl Ögesi Inançu Bilge adındaki yaşlı bir Türk üstlendi.

Tonga (Tun) Bağa Tarkan tahta çıktığı zaman (780), Çin'de bulunan yakınlarından T'u-tong'un (Tuğ Tonga veya Tudun) idaresindeki Uygurların, Çin'den ayrılmaları istendi. Artık Çin devleti ne olursa olsun, bu Türk belasından kurtulmayı planlıyordu. T'u-tong'un kontrolündeki Tokuz Oğuzlar da, Tonga (Tun) Bağa'dan korktukları için Ötüken'e dönmekten çekiniyorlardı. T'u-tong'un da onları kendi başlarına bırakmamasından dolayı kaçamıyorlardı. Çünkü o da biliyordu ki, dağıldıkları takdirde daha kolay ortadan kaldırılacaklardı. Bu sırada Uygur ülkesinde kağan, tahtını iyice sağlamlaştıramamıştı; hakan oğullarından ve bakanlarından birinin isyanıyla meşguldü. Bu ortamı fırsat bilen Çinli, Tokuz Oğuz ve bazı Sogdlu ileri gelenler, Çin imparatorluğunun Uygurlara saldırmasını öğütlediler. Ancak imparator bunu kabûl etmemekle beraber, T'u-tong'un ve adamlarının öldürülmesine de göz yumdu. Bu durum o vakit bazı Çinlilerce utanç verici bir hadise olarak görüldü. Çünkü katliama maruz kalan insanlar hem sayıca az, hem de savunmasızdılar. Bunun üzerine danışmanlar, Tonga (Tun) Bağa'ya intikam alması için Karabalgasun'a gelen elçileri

öldürmesi tavsiyesinde bulundularsa da, kağan bunu yapmadı. Çünkü bu insanlar sadece görevlerini icra ediyorlardı.

Neticede 781 yılında T'u-tong ve beylerin cesetleri Uygur başkentine gönderildi. Heyeti sınırda baş vezir İl Ögesi Inançu Bilge (Hsieh kan-chia-ssu) karşılamıştı. İl Ögesi Çin elçisine çok kötü davranmış, onları elli günden fazla hapiste tutmuş ve ölümler için tazminat almıştı. Bununla beraber ortaya konan icraatlardan Tonga (Tun) Bağa'nın Çin karşısında silik bir politika güttüğü, Uygurların bileklerinin gücü ile ele geçirdiği üstünlüğü, Tonga (Tun) Bağa'nın hiç zahmetsiz terk ettiği söyleniyordu.

Artık Uygur Türk birliği de dağılmaya yüz tutmuş; 8. yüzyılın 80'li yıllarında herhalde Uygurların kötü idarelerinden olsa gerek, bazı Sha-to (Ak Tatarlar) kabileleri gibi halkların Uygur Kağanlığından ayrılmaya başladığı da görülmüştü. Uygur kağanı Tonga (Tun) Bağa Tarkan da neredeyse bütün mesaisini Çinli bir gelin ile evlenme işine ayırmıştı.

Bunun yanı sıra 785 yılından itibaren Uygurların, belki de Türgiş kabilelerinin içinden çıkan, daha çok Türkçe Öngüt veya Ak Tatar ismiyle anılan, ancak Çin yıllıklarında Sha-to diye kaydedilen halk üzerinde baskıya başladıkları, bunun neticesi olarak da, 7000 çadırılık bir kitlenin Tibetlilere sığındığı bilinmektedir. Muhtemelen Öngütler (Sha-to), Uygurları epey uğraştırdılar. Ayrıca 787'de Tibetliler iki Uygur kabilesini de yanlarına alarak, bazı Çin şehirlerine doğru yürüdüler ve birçok esir ile ganimet ele geçirdiler. Bu sıralarda Tibet diplomasisi de çok iyi çalışmaktadır. Onlar sadece Öngütlerle (Sha-to) değil, Karluk ve Kırgızlarla da yakınlık kurdular. Bu Türk boylarının kendi soydaşları olan Uygurlarla değil de, yabancı bir kavimle dirsek temasına girmeleri, bir şeylerin kötü gittiğini göstermekteydi.

Aynı yıl yani 787 tarihinde Uygur kağanı, Börü Çor Tarkan (Moch'o Takan) başkanlığında birkaç Uygur ileri gelenini Çin sarayına evlilik dileğinde bulunmaya gönderdi. İmparator ilk

önce bu teklife olumlu bakmadı. Çünkü Türklerin sürekli kendilerini aşağılamaları hoşuna gitmiyordu. Ama iki ülke arasında bir anlaşmazlık doğmasından korkan, onların yardımı ve atları için bunun lazım geldiğine inanan danışmanların isteği ile Uygur kağanına bir prenses yollamaya razı oldu. Çin hükümeti bu sırada Tibet tehlikesine karşı Araplarla da yakınlaşmaya çalışıyorlardı. Çünkü bu sayede Tibetliler hem doğudan, hem de batıdan kısıpaca alınacaklardı. Ayrıca Uygurlara at karşılığı borç olan ellibin top ipek kumaş da verildi. Tonga Bağa Tarkan, gelini karşılamak amacıyla kız kardeşlerini ve bazı komutanlarını yolladı. 788 senesinde bu evlilik gerçekleşmiş, Tibetlilere karşı Çin imparatorluğuna destek olunacağı söylenmiş ve 789 sonunda da Tonga (Tun) Bağa Tarkan muhtemelen zehirlenmek suretiyle ölmüştür.

Tonga (Tun) Bağa Kağan'dan sonra, yerine oğlu Külüg Bilge Kağan geçti (789-790). Bir yıl kadar kağanlık tahtında kalan Külüg Bilge zamanının en mühim hadisesi, Tibetlilerle olan problemlerdir. 789'da Beş Balık'da çıkan karışıklıklar üzerine Uygurların buraya yapmış oldukları sefer geri püskürtölmekle beraber, büyük kayıp verdiler (790). Bu arada Karluklar da başkaldırdılar ve Cuncarya'nın doğu kısımlarına sahip oldular. Karluklardan korkan Uygur kabileleri kendilerini daha güneye inmek zorunda hissettiler. Aynı yıl (790) Külüg Bilge Kağan kardeşi tarafından öldüröldü. O sırada, Uygurların önlü komutanı İl Ögesi Inançu Bilge Tibetlileri bastırmak için gittiğı akından henüz dönmemişti. Dönemin belgelerinden A Çor Yazıtı'nda, İl Ögesi Inançu Bilge'nin emrinde 7000 kişinin olduğunu anlıyoruz. O başkente ulaşmadan önce onun komutanları, halkı da kışkırtarak, tahtı gaspedeni öldürüp, Külüg Bilge'nin oğlunu başa geçirdiler ve böylece önü alınamayan kargaşalar patlak vermiş oldu.

Bu sırada 16-17 yaşlarında bulunan Kutlug Bilge (A Çor) Kağan'ın döneminde devletin en güçlü kişisi İl Ögesi Inançu Bilge oldu. Böylesine büyük bir yetkiye sahip iken, Türk tarihinde zaman zaman rastlanan, vezirlerin ölkede bütün

ipleri ele alma eğilimine kapılmayıp, devlete sadakatini sürdürmüş ve hep kağanın yanında olmuştur. Hatta kaynaklardan anlaşıldığına göre, elde ettiği malların hepsini adamlarıyla paylaşıyordu. 1857 yılında bulunan A Çor Yazıtı, bizim tespitlerimize göre İl Ögesi Inançu Bilge adına dikilmiş olup, burada; “sayısız mala-mülke sahip olduğu, ülkesi için bıkip usanmadan çalıştığı, beylerinin de erdemli olduğu” söyleniyor.

Çok genç yaşta vefat eden Kutlug Bilge kendinden sonra bir halef bırakmamıştı. Bu yüzden kısa bir müddet de olsa, taht kavgası yaşandı. Onun yerine, Ediz kabilesinden ve bakanlarından biri olan Kutlug’un geçtiği söylenmektedir. Bu kağanın Yaglakar ailesinden olmamakla beraber, Tonga (Tun) Bağa Kağan’ın torunu, aynı zamanda daha önceki Uygur kağanının da evlatlığı olduğu sanılmaktadır ki, bazı ilim adamları bu kişinin İl Ögesi Inançu Bilge olduğunu sanırlar. Kanaatimizce Çince vesikalarda Kutlug’un kabilesi diye anılan Hsieh-tieh, Ediz olarak çevriliyor, ama bu transkripsiyonun Ediz’e denk geldiğini gösterecek hiçbir delil yoktur. Fakat Karabalgasun Yazıtında, Çin kaynaklarının aksine onun bir “tigin” olduğu yazılıdır ki; “Alp Bilge Kağan tahta geçmeden önce bütün tiginler arasında en yaşlısı idi. Umumî valiler, iç ve dış vezirler, ordu kumandanları ve bütün memurlar şöyle arz ve rica ediyorlardı: Kök Kağan yüksek mevkide iken birçok vezirler bulunduruyor. Şimdi, Alp Kağan memleketi yönetecek kudrettedir. Deniz kadar derin, dağ kadar yüksek bir gönlü var. Vatan büyük bir bütündür. Dolayısıyla kanun ve nizamlar parlak olmalıdır”, diyor. Bu cümlelerde bizim için önemli olan ondan, “tigin” diye söz edilmesidir ki, bu da ölen kağanla veya daha öncekilerle yakın akrabalığını gösterir. Dolayısıyla Kutlug Kağan’ın da A-shih-telerden olma ihtimali yüksektir. Anlaşılan odur ki, Çin yıllıkları ile Türk kitabeleri çelişiyor. Dolayısıyla İl Ögesi’nin hükümdar olduğunu söylememiz mümkün değildir.

İl Ögesi Inançu Bilge’nin de, Tunyukuk’un neslinden türediği çok kuvvetli bir ihtimaldir. Onun gibi devlete sonuna kadar

hizmet etti. Bu büyük devlet adamının maalesef ne zaman ve ne şekilde öldüğüne dair henüz elimizde belge bulunmuyor; ama ülkesi ve milleti için durmadan-dinlenmeden, gözünü budaktan esirgemedi, faydalı işler yaptı ve kısa da olsa onu anlatan bir yazıt günümüze kadar gelmeyi başardı. 308

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ.

“Türk Tarihinin Kahramanları: 26- İl Ögesi İnancı Bilge”, «Orkun», Sayı 85, İstanbul 2005. Taryhy şahslar